

Osídlení a teritorium: socio-ekologický přístup k vývoji osídlení

Model, navrhovaný J. L. Bintliffem, ukazuje, jakým způsobem lze pohlížet na hustotu vesnického osídlení spolu se sociální revolucí. Jsou zde nastíněny možnosti, na jakých principech fungovala organizace vesnice, jak byla využívána plocha kolem ní a také jakou roli hrálo manželství v souvislosti s velikostí sídliště. Bintliff zde nakonec uvádí příklad městského státu, a to zvláště v souvislosti s politizací vesnických komunit jako samostatných institucí, které mají právo rozhodovat o sobě a prostoru kolem sebe.

Studium lidské teritoriality i analýzy s tím spojené byly v archeologii na konci osmdesátých let minulého století zanedbávány. Zčásti to bylo možné přičíst technickým problémům. Archeologie nemohla poskytnout dostatečnou datovou základnu.

První – teoretické - debaty vůbec o formulaci hypotéz proběhly již kolem r. 1970 (Vita-Finzi a Higgs, 1970). V širším měřítku ovšem studium sídelního prostoru (ekologie člověka) trpělo nedostatkem zájmu archeologů v důsledku vlivu kulturalismu v rámci – v oné době dominantního – teoretického přístupu postprocesualismu. Tato témata musela ustoupit studiím o lidské mysli a symbolech. A to navzdory důkazům, dokazujícím, že působení člověka na krajinu bylo v první řadě spíše ekonomické než čistě symbolické povahy. Dyson-Hudson a Smith (1978) vytvořili *obecný (generální) model* vývoje teritoriality člověka (obrázek1), ve kterém pracují se stupni *teritoriality, hustotou zdrojů a potenciálně využívanými zdroji*. Tento model by měl být použitelný od lovců-sběračů až ke smíšenému zemědělství. K získání potřebných dat byla nutná interdisciplinární spolupráce za použití odpovídajících empirických případových studií i etnografických a historických studií.

Mezi klíčové problémy spojené se *Site Catchment analýzou* patří otázka proměnlivé velikosti území a sociálních faktorů ovlivňujících odstup a velikost sídel.

Ellison a Harris (1972) a Kent Flannery (1976) se pokusili vyřešit tento problém tak, že vytvořili dynamické faktory, které měnily velikost v průběhu času a vyvíjely se v určité specifické oblasti (obrázek2-1./2), rozdělené do menších částí skrz obchodní centra. Flanneryho poznatky z Mexika ukazují, že důvod pro progresivní množení osad byl spíše společenský než ekonomický (obrázek2-2./2).

Velikost a prostor osídlení

Bintliff rozdělil prostor podle měřítka ve velikosti poloměru od 5 km, do 3-4 km, do 2-3 km a nakonec 1- 2 km kolem osady. Přičemž pokud máme dostatek důkazů, které umožňují popsat vývoj v průběhu času, je lepší se soustředit na data, pocházející z prostoru s menším poloměrem. Měli bychom tak předejít případné kritice, že ve skutečnosti se půda využívala jen částečně, a to nejen dle vzhledu krajiny, ale také samotným rozdílným využíváním půdy. V 9. století n. l. existovaly raně středověké vesnice v Bretani (obrázek3), které měly kolem

sebe rádius průměrně 3-4 km. Ve vrcholném středověku už zachycujeme pozoruhodné násobení vesnic v celé severní Francii a zkrácení poloměru průměrně asi na 2-3 km.

Anglické středověké vesnice vykazují známky postupného zmenšování poloměru z 2-3 km k 1-2 km. V klasickém Řecku měly vesnice tendenci ke stabilizaci okruhu kolem 2-3 km (obrázek4).

Demografické procesy

Bintliff se domnívá, že během zvyšování hustoty obyvatelstva a následného demografického růstu v rámci určitého regionu, byla menší území vyňata z těch větších. Jinými slovy, že většina nových osad vznikala odštěpením se ze starších osad. Nastala pak situace, kdy původní rádius 5 km byl rozdělen mezi dvě jednotky. Stejným procesem byl pak rozdělen 3-4 kilometrový rádius a 2-3 km na 1-2 km.

Flannery argumentuje, že původní osady s až 5 kilometrovým poloměrem byly přeplněny potenciální půdou i zdroji, 1-2 kilometrový poloměr by pak klidně mohl být příznakem neobvyklého tlaku lidí na zem a prostor. Není proto divu, že se za nejstabilnější rádius uvádí 2-3 km, odráží totiž pravděpodobně udržitelnou populační hladinu. S tlakem populačního růstu ve spojení s více intenzivní zemědělskou produkcí se původní rádius zmenšuje.

Sociální procesy

Sociální antropolog Anthony Forge v roce 1972 navrhl dle výsledků z etnografických studií, že vesnice mají tendenci štěpit se, pokud kapacita dosáhne velikosti cirká 150 osob. Důvodem byla nutnost udržet si formu tzv. *face-to-face sociální interakce*. V roce 1992 fyzický antropolog Robin Dunbar dospěl ke stejnému závěru a navrhl stejný model tzv. *komunitního dělení* (Dunbar 1992, 1996). Pro příklad uveďme moderní Hutterity (obrázek5).

Hutterité neboli Habáni žijí ve venkovských komunitách. Pokud osada překročí cirká 125 obyvatel, dojde k odštěpení poloviny obyvatel. Ti si založí novou komunitu, aby zachovali společenskou harmonii.

Mohli bychom tedy očekávat, že pokud populace dosáhne počtu pod hranici 200 lidí, dojde k následnému snižování územního prostoru, tedy rádius 5 km se sníží na 3-4 km, rádius 3-4 km se sníží na 2-3 km, tedy až do stabilního radia. K tomu pochopitelně potřebujeme odpovídající základnu v datech. Jako rozsáhlou databázi, u níž lze testovat takový model, využil Bintliff knihou English Domesday Book (neboli Kniha posledního soudu) z r. 1086. Jedná se o záznam majetkového průzkumu podobný také sčítání lidu, který nařídil Vilém Dobyvatel. Poskytuje informace o zhruba 13400 středověkých komunitách (obrázek6-1./2). Hallamova studie (Hallam 1981) shrnuje průměrné velikosti vesnic z této značné databáze (obrázek6-2./2), a ukazuje pozoruhodnou shodu s našimi predikcemi o rychle se kolonizujících společnostech, ve kterých je velikost sociální skupiny primárním faktorem ovlivňujícím velikost osídlení.

Dynamické faktory

Jedním z dynamických faktorů je otázka příbuzenství a manželství. Martin Wobst ukázal ve svých studiích (1974, 1976), že minimální velikost komunity, která může zajistit široký výběr potenciálních partnerů, kteří nejsou blízkými příbuznými, se pohybuje kolem 400-600 jedinců. Tato tendence, která převládá téměř ve všech etno-historicky zaznamenaných komunitách, je zjevně v rozporu se stejně silným tlakem na udržení malé velikosti skupiny v relativně rovnostářské zemědělské společnosti.

Etnografie evropských vesnic vskutku zaznamenává toto napětí v malých komunitách. Pro příklad lze uvést vesnici Valdemora v provincii León ve Španělsku (obrázek7), která je předmětem případové studie Susan Freemanové (1968 a 1970). K roku 2004 měla tato vesnička 102 obyvatel. Obyvatelé se snaží být velkou jednotnou vesnicí (nebo také pueblem), aby nedocházelo ke zcizení majetku přes věno. Podobně je tomu v Toskánsku. Zde se projevuje velké napětí, které přejde až ve fyzické násilí, nebo i systematické verbální očeňování mezi venkovskými komunitami rozdělenými územními spory o podobě svých hranic (obrázek8). Přesto jsou obyvatelé nuceni k výběru partnerů ze sousedních vesnic a dochází tak k odcizení společných zdrojů ve prospěch těchto susedů.

Řešením by bylo zvětšit velikost vesnice, dokud nebude dosažen nebo překonán tzv. *Wobstianův práh* (Wobstian threshold). Pro životaschopnou endogamní komunitu je důležité mít na výběr dostatečné množství partnerů, aby bylo možné uzavírat manželství v rámci této komunity. Dle Martina Wobsta to vyžaduje populaci 400-600 jedinců (Bintliff 1999). Po dosažení takové velikosti nepřichází vesnice o své zdroje ani pozemky a začíná přejímat atributy společné organizace tzv. *mini-státu* (mini-state). Přesně tato forma expanze je základem Freemanova modelu pro tzv. *podnikové komunity* (corporate community). Nicméně znovu je nutné připomenout, že zvětšením komunity tímto způsobem dochází ke ztrátě tzv. *face-to-face interakce*.

Vzestup řeckého městského státu

Jedná se o období vzniku řeckého městského státu neboli *polis*, a to kolem roku 750-500 př. n. l. Když vezmeme v úvahu statistiku Rauschenbusche (1985) pro řecké městské státy, můžeme sledovat význam teorie *podnikových vesnic*.

Podle historického geografa Ernsta Kirstena nebyl typický řecký městský stát svou funkcí v krajině nic víc než vesnický stát (Kirsten, 1956).

Bintliffova (1994) představa vývoje sítě městských států začíná v období Dark Age, kdy bylo osídlení málo, bylo široce rozložené a malé. Prostřednictvím dělení komunit při dosažení hranice 200 obyvatel ve vesnici, populace disponovala přibližně 2,5 kilometrovým poloměrem na jednu vesnici. Ačkoli bylo v prostoru již několik rozměrných a výkonných vesnic/měst, velký počet menších obcí rostl v závislosti nebo mimo závislost *na podnikové komunitě* (s cirkou 500 obyvateli), která vykazovala státnost nebo alespoň vysokou úroveň politické autonomie vůči svým susedům (*protopoleis*).

V průběhu archaického období byla většina z těchto aspirantů na městské státy pohlcena. Často násilně silnější vesnicí (vesnický stát). Zralý městský stát v klasickém období (po 500

př. n. l.) zvýšil svůj průměrný územní rádius uzavřením nejen jádra s poloměrem 2-3 km, ale i území jedné nebo více podřízených vesnic kolem, které se snažily být a dříve byly autonomními (archaické *protopoleis*). Růst dominantního sídliště vyžadoval podporu v podobě nadměrné produkce satelitních komunit.

Jedním z aspektů společnosti řeckého městského státu byla obecná představa, že polis byla integrálním městem a nedílnou územní jednotkou, kde byli občané zpravidla identifikováni na základě práv k rodovému vlastnictví. To je identické se strukturou podnikové vesnice tradičních evropských vesnic raného novověku. Bintliff tvrdí, že taková struktura vzniká v místě, kde má převahu endogamie nad společně vlastněnými pozemky. Kontrola společných pozemků se předává obyvatelům hlavního sídliště, nebo přesněji řečeno statkářům určitého statutu.

Závěr

Lze tvrdit, že model vývoje od společnosti založené na *face-to-face interakci* k větší *podnikové komunitě* s 500 i více členy a silnější politickou strukturou, má potenciál pro osvětlení geneze městských států. Má také potenciál pro rekonstrukci komplexní vesnické organizace, která končí vznikem městského státu.

V přechodu od časného až vrcholného středověku v severozápadní Evropě, cirká 1000 n. l., se vesnice o 150-200 lidech štěpí. Často k tomu docházelo v období rychlého demografického růstu.

Z těchto vesnic se začaly tvořit *podnikové (korporátní) komunity*, které byly velmi zapojeny do celkového řízení vesnických zdrojů. Při absenci mocných feudálů a silných zastřešujících státních struktur, by tyto procesy vedly k nespočetným malým soupeřícím individualistům, jako tomu bylo ve starověkém Řecku nebo v kontextu slabého feudalismu v severo-centrální Itálii ve stejném časovém období nebo raně novověkém Toskánsku.

Zdroje:

Bintliff, J. L. 1999: *The Origins and Nature of the Greek City-State and its Significance for World Settlement History*. Les Princes de la Protohistoire et l'émergence de l'État. 43-56.

Bintliff, J. L. 2000: *Settlement and Territory: a socio-ecological approach to the evolution of settlement systems*. Human Ecodynamics. G. Bailey, R. Charles and N. Winder (Eds.) Oxford, Oxbow Books. 21-30.

<https://cs.wikipedia.org/wiki/Hutterité>, 5. 5. 2016, 20:35

https://cs.wikipedia.org/wiki/Domesday_Book, 5. 5. 2016, 20:42

<https://en.wikipedia.org/wiki/Valdemora>, 5. 5. 2016, 21:30